

Kocsondi András

A TUDOMÁNY ÉS A FILOZÓFIA VISZONYÁNAK ÉRTELMEZÉSE A POZITIVIZMUS XX. SZÁZADI ISKOLÁIBAN

Minden pozitívista színezetű filozófia egyik központi célkitűzése a tudomány megtisztítása a tudománytalan s a tudományos haladást tévútra vivő metafizikai fogalmaktól és tételektől, vagyis a hagyományos filozófia, s főként ennek lételméleti tanítása elleni harc. Ez a metafizikaellenes program azonban egyfelől közvetlenül a tudomány ellen is irányul, minthogy ontológiai alapjainak felszámolását szolgálja, s másfelől szorosan összefügg a tudomány sajátos pozitívista értelmezésével. E program elméleti előfeltevései ugyanis jórészt a pozitívista tudománykoncepcióban fogalmazódnak meg. Ezért a pozitívista tudományfelfogás bírálata feltételezi a filozófiára, s főként a metafizikára vonatkozó nézeteiknek, a pozitívizmus metafizika elleni harcának kritikai elemzését,¹ miként a metafizikaellenes program és a filozófia tárgyának és feladatának sajátos felfogása csak tudománykoncepciójuk főbb jellemzőinek számbavétele alapján értékelhető. Melyek a pozitívista tudománykoncepció főbb jellemzői, melyek alapul szolgálnak a metafizika elleni harcnak?

1. A pozitívizmus valamennyi áramlatára jellemző a *tudomány immanens megközelítése*, vagyis az, hogy eleve eltekintenek a tudományos megismerés szélesebb, társadalmi összefüggéseinek vizsgálatától, s csupán a tudományos kutatás folyamatán, a tudományos elmélet felépítésén belüli, főként logikai és metodológiai problémák elemzését tekintik feladatuknak. Röviden, a pozitívizmus a tudományt önálló, a társadalmi totalitás más formáitól függetlenül létező szféraként fogja fel, s ezáltal tagadja társadalmi jellegét és társadalmi meghatározottságát.

2. A pozitívizmusra jellemző a *tudomány metafizikus (antidialektikus) és történelmietlen felfogása*, vagyis az, hogy nem az emberek sajátos társadalmi tevékenységeként, nem a valóság eszmei elsajátításának történelmi folyamataként, hanem a többé-kevésbé kész ismeretek rendszereként vizsgálja és értelmezi. Ezért a pozitivisták vagy teljesen figyelmen kívül hagyják az új ismeret keletkezésének folyamatát, vagy pusztán pszichológiai szempontból elemzik.

3. A pozitívista tudománykoncepció és a metafizika elleni harc egyik elméleti előfeltevése a *tudomány azonosítása a pozitív tudás egészével*. Ennek megfelelően úgy vélik, hogy a tapasztalati tudományok teljesen lefedik a valóságot, minden (igaz) ismeretet magukba foglalnak, s a tudományos és a köznapi megismerés között csupán fokozati, de nem lényegi különbség található. Ezért a tudományon kívül nem lehetséges ismeretszerzés, s így mindaz, ami nem tudomány — áltudomány.

¹ A pozitívizmus metafizikaellenes programjának kissé részletesebb jellemzését adjuk „*A pozitívizmus metafizika elleni harcának történetéhez. I. A klasszikus pozitívizmus:*” (In. *Acta Philosophica* XXIV. Szeged 1980.) tanulmányunkban. Erre a tanulmányra, valamint az *Acta Philosophica* XXV. kötetében a századforduló pozitívizmusának metafizika elleni harcáról megjelent tanulmányunkra a továbbiakban is támaszkodunk. Így a jelen tanulmány a fentiek folytatásának és befejezésének is tekinthető.

4. Minden pozitivistá tudományfilozófia lényegi jellemzője a *szélsőséges empirizmus*, vagyis a szaktudományos tények szerepének és jelentőségének abszolutizálása. Ez a szélsőséges empirizmus a tapasztalatot nyilvánítja a tudományos megismerés kiindulópontjának és végső céljának, az egyedül biztos és értékes ismeretnek, egész tudásunk fundamentumának és a megismerés határának. Az elmélet pedig nem más, mint az empirikus tények általánosítása vagy reprezentációja, ami maga is általános vagy alapvető tényekből épül fel.

5. A pozitívizmusban az empirizmus *ismeretelméleti fenomenalizmussal* egészül ki, ami a tudomány tárgyát az érzékileg adott jelenségvilágra korlátozza, s az érzéki benyomásokat tekinti az emberi megismerés végső határának. A tudomány nem lehet túl az érzéki észleletek, a megfigyelési adatok körén; feladata csupán a fenomenon, nem pedig a lényeg megismerése. Ezért a pozitivisták a tudomány alapvető funkciói közül a leírást és az előrelátást ismerik el, de tagadják magyarázó funkcióját.

6. Az ismeretelméleti fenomenalizmus *agnoszticizmussal* vagy *ontológiai fenomenalizmussal* párosul. A tudomány éppen azért nem lehet túl a jelenségvilágon, azért nem adhat magyarázatot, mert a lényeket vagy megismerhetetlenek vagy nemlétezőnek, metafizikai konstrukciónak nyilvánítják. A pozitivistá tudományfilozófiák éppen ezen az elméleti alapon állva tagadják az ontológia hagyományos tárgyi területét és a tudomány tükröző funkcióját; ezen az elméleti alapon állva akarják száműzni a tudomány és a filozófia legáltalánosabb ontológiai kategóriáit, s visszavezetni a tudomány elméleti felépítményét az empirikus bázisra.

7. A tudomány empirista-fenomenalista értelmezéséből szükségképpen adódik a *tudományfejlődés kummulatív felfogása*. A pozitívizmusra — kezdve Comte filozófiájával s egészen a logikai pozitívizmusig — általánosan jellemző a tudományos haladást pusztán akkumulációs folyamatként értelmező felfogás, amely szerint a tudomány fejlődése az empirikus ismeretek fokozatos felhalmozódása, egyre újabb és újabb tényismeretek hozzáadása és általánosítása révén valósul meg.

8. A pozitívizmus valamennyi áramlatánál megtalálható az *egységes tudomány koncepciója*, melynek értelmében az egyes tudományágak között metodológiai szempontból nincs, illetve nem lehet különbség. A kevésbé fejlett tudományágak, elsősorban a társadalomtudományok csak úgy válhatnak valódi tudománnyá, ha a fejlettebb természettudományokban már kipróbált és bevált módszereket alkalmazzák.

A tudomány ezen értelmezése súlyos következményekkel jár a filozófiára nézve. Mindenekelőtt logikusan következik a filozófia, s főként az ontológia hagyományos problematikájának tagadása. Igaz, a pozitivisták nem vetik el — legalábbis szavakban nem — a filozófiát általában; ellenkezőleg, tudományossá tételére törekednek. Minthogy azonban a lényeket megismerhetetlenek vagy nem létezőnek, a jelenségvilágot viszont a tapasztalati tudományok kizárólagos tárgyának nyilvánítják, a pozitívizmus valamennyi iskolájában központi kérdésként vetődik fel a filozófia tárgyának, sajátsterűségének, valamint tudományhoz való viszonyának problémája. Az e kérdésekre adott válaszok, miként a metafizika kiküszöbölésének és a tudomány metafizikától mentes rekonstrukciójának elméleti eszközei is, a pozitívizmus egyes áramlatainál és képviselőinél jelentősen különböznek egymástól.

A pozitívizmus megeremtői, A. Comte és H. Spencer, elsősorban ismeretelméleti síkon hadakoztak a metafizika ellen, ugyanis elégtelenségét és tarthatatlanságát főleg az ismeretelméleti fenomenalizmus és az agnoszticizmus alapján akarták kimutatni. Ez a törekvésük azonban nem vezetett a kívánt eredményre. Először is, a metafizika ellen maguk is metafizikai eszközökkel — a hagyományos filozófia érvrendszerével — hadakoztak; bírálatuk joggal metafizikainak nevezhető előfeltételeken

— mindekelőtt a lényeg megismerhetetlenségének elvén — nyugodott; s olyan metafizikai álláspontok felelevenítéséhez vezetett, mint a fenomenalizmus, agnoszticizmus, empirizmus, funkcionalizmus, relativizmus. Másodszor, nem sikerült elhatárolniuk egymástól a „pozitív” filozófiát és a tudományt. Tárgyukat is, módszerüket is azonosítván, legfeljebb fokozati különbséget tettek e két terület, illetve az általuk nyújtott ismeret között: a filozófia csupán az ismeretek általánosságának és rendezettségének fokában tér el a szaktudományoktól.²

A pozitívizmus második áramlata a metafizika elleni harc terén is egy következetesebb álláspont kialakítására törekedett. Ez elsősorban abban mutatkozott meg, hogy már nem csupán ismeretelméleti, hanem egyben ontológiai síkon is fellépett a metafizika ellen. E korszak legjelentősebb képviselői, *E. Mach* és *B. Russell*, ugyanis bizonyos ontológiai megfontolások — elsősorban a világ reális egységének és a lényeg objektív létének tagadása — révén akarták a metafizika ontológiai alapját felszámolni. Transzcendensnek nyilvánítottak mindent, ami az érzéki adatokon kívül vagy túl létezik, s ezen az alapon metafizikának tekintettek minden olyan tanítást, amely az így felfogott transzcendenciára vonatkozik. Ily módon a metafizika eliminálását egy szubjektív idealista lételmélet kidolgozása útján törekedtek valóra váltani. Már ez is mutatja, hogy a metafizika elleni harc itt is metafizikai előfeltételeken nyugodott, nevezetesen vagy az ontológiai fenomenalizmuson (*E. Mach*), vagy az ontológiai pluralizmuson (*B. Russell*). Így a metafizika kiküszöbölését már csak ezért sem tudták véghezvinni, hiszen a metafizika alternatívájaként kidolgozott álláspont lényegét tekintve semmiben sem különbözött a megsemmisítésre ítéltől. Nem tekinthető sikeresnek a tudomány és a filozófia elhatárolására irányuló kísérletük sem. A „tudományos” filozófia tárgyát a megismerés területére korlátozták, s így jórészt ismeretkritikát láttak benne, ami a kritikai attitűdtől eltekintve minden sajátosságát elveszti és szaktudománnyá változik.³

A pozitívizmus harmadik szakszaként fellépő *neopozitívizmus*⁴ képviselői a metafizika elleni harc terén is a második szakaszban megfogalmazott elveket viszik tovább oly módon, hogy az ott gyakran csak látsen jelentkező tendenciákat — éppen a még konzekvensebb és egyértelműbb álláspont kidolgozása érdekében szinte ad absurdum viszik. Ontológiai síkon ez elsősorban mindenféle állásfoglalás — beleértve a „semleges monizmus”-t is — elvetését, értelmetlenné nyilvánítását jelenti. Így *Mach*tól és *Russelltől* eltérően a metafizika kiküszöbölését nem egy (szubjektív idealista) lételmélet kidolgozása révén akarják valóra váltani, hanem a valóságra vonatkozó filozófiai állásfoglalás lehetőségének tagadása révén. Azért kell, véleményük szerint, a metafizikát elvetni, mert valóságos tárgya nem lévén, semmit sem mondhat a valóságról. „Így a metafizika elesik — írja *M. Schlick* —, nem azért mintha feladatainak megoldása vakmerőség lenne, amelyhez nem elég erős az emberi értelem (ahogy pl. Kant vélte), hanem mert ilyen feladatok egyáltalán nem léteznek.”⁵ A metafizika elleni harc (rejtett) előfeltétele itt is az ontológiai fenomenalizmus (illetve *Wittgenstein*nél ehhez járul még az ontológiai pluralizmus is).

² *A. Comte* és *H. Spencer* metafizikára vonatkozó nézeteinek részletes ismertetését és bírálatát „A pozitívizmus metafizika elleni harcának történetéhez. I. A klasszikus pozitívizmus.” c. tanulmányunkban adjuk.

³ *E. Mach* és *B. Russell* metafizikával kapcsolatos nézeteit behatóbban „A pozitívizmus metafizika elleni harcának történetéhez. II. A századforduló pozitívizmusa.” c. tanulmányunkban elemezzük.

⁴ A neopozitívizmus megnevezést itt és a továbbiakban az analitikus filozófia és a logikai pozitívizmus együttes jelölésére használjuk.

⁵ *M. Schlick: A filozófia fordulata*. In: „A Bécsi Kör filozófiája”. (Szerk.: Altrichter F.), Gondolat K., Bp. 1972. 57. old.

Az elvi alapokban végbement változás maga után vonja a metafizika elleni harc módszereinek átalakulását is. A második időszakra elsődlegesen jellemző pszichológiai, ismeretkritikai módszereket a nyelvelmezés és a logika eszközei váltják fel. A neopozitivizmus képviselői átveszik *Russell* azon gondolatát, hogy a metafizikai fogalmak és kijelentések a nyelvhasználat szabályainak megsértéséből fakadnak, s így a nyelvelmezés, a logikai analízis útján küszöbölhetők ki. *Russell* nyomán a kijelentések három típusát különböztetik meg: 1. az igaz kijelentések; 2. a hamis kijelentések; és 3. az értelmetlen kijelentések osztályát. A harmadik típusú kijelentések abban különböznek a 2. osztályhoz tartozóktól, hogy (logikai) tagadásuk eredményeként nem igaz, hanem szintén értelmetlen kijelentést kapunk. A harmadik osztályt ugyanis azok a kijelentések alkotják, melyek igazsága, illetve hamissága tapasztalati úton nem állapítható meg; ennél fogva ezek nem állítanak semmit a (tapasztalatilag adott) valóságról, azaz nincs valóságtartalmuk, jelentésük. S ide sorolják a filozófia hagyományos problémakörének nagy részét, mindenekelőtt az ontológiát. Schlick szerint „az empirista nem azt mondja a metafizikusnak: »szavaid hamisat állítanak«, hanem »szavaid egyáltalán nem állítanak semmit!«”⁶ Ez alapján elutasítják a filozófia valamennyi hagyományos irányzatát, egyaránt értelmetlennek nyilvánítva a materializmus és az idealizmus álláspontját is (ezért több esetben tiltakoznak az idealizmus vádjá ellen), noha ez a „se nem materializmus, se nem idealizmus” álláspont nyilvánvalóan szubjektív idealista ontológiai előfeltevéseken nyugszik, amint ez egyértelműen megmutatkozik *Wittgenstein* lingvisztikai, vagy *Carnap* metodológiai szolipszizmusában.

Ezen elvi és módszerbeli változások következtében, egyrészt, megváltozik a filozófia értelmezése: a filozófiát egyre inkább sajátos tevékenységként vagy módszerként (s nem tanításként) fogják fel, amelynek célja a tudományos fogalmak és kijelentések értelmének megvilágítása és az értelmetlen, metafizikai fogalmak és kijelentések eliminálása, a hagyományos filozófiai problémák eloszlatása. A fentiek következtében, másrészt, a metafizika elleni harc egyre rigorózusabbá, a „tudományos” filozófia elsődleges, majd kizárólagos feladatává válik, míg végül egyes képviselői nem csupán a filozófia hagyományos problematikáját kérdőjelezik meg, hanem egyáltalában a filozófiai problémák létezését is tagadják. Mindezek hatására módosul magának a metafizikának az értelmezése is: minden filozófiai kijelentést, amely a nyelven kívüli valóságról akar közölni valamit, értelmetlen szósornak nyilvánítanak, s így a metafizika azonosul mindazzal, aminek nincs kognitív értelme, ami áltudományos, s ami ennél fogva káros a tudományra.

Ugyanakkor ezek a változások végül is nem érik el a kívánt célt, ugyanis egyfelől nem eredményezik a tudománynak a metafizikától való megtisztítását (hiszen bármilyen szigorú mércét állítanak is fel, saját bevallásuk szerint sem sikerül valamennyi „metafizikai” fogalmat és tételt száműzni a tudományból, miközben a metafizika elleni harc áldozatául esnek minden esetben a tudomány olyan fogalmai és állításai is, melyek nélkül a tudomány nem lehetséges). Sőt ezek a változások újabb nehézségekhez és problémákhoz vezetnek (például, a „metafizikai”, valamint a teoretikus fogalmak és kijelentések közötti különbségtétel problémájához). Ezek a módosulások, másfelől, nem szüntetik meg — legfeljebb csak elfedik — koncepciójuk alapvetően szubjektív idealista jellegét, s rávilágítanak arra az eltérésre, mely e felfogás és a tudományok tényleges gyakorlata között található. Ez azután a neopozitivizmus képviselőit az alaptételek állandó változtatására, a tudomány és a metafizika közötti

⁶ M. Schlick: *Pozitivizmus és realizmus*. In: „A Bécsi Kör filozófiája”. Id. kiad., 133. old.

demarkációs vonal módosítására, s ezáltal nézeteik és módszereik egyre bonyolultabbá tételére kényszeríti.

Russell — tizes években kifejtett — álláspontját közvetlenül az *analitikus filozófia*, s mindenekelőtt *Ludwig Wittgenstein* viszi tovább. *Wittgenstein* — legalábbis munkásságának első időszakában, vagyis a „Logikai-filozófiai értekezés”-ben — nem tagadja a filozófiai problémák létezését, hiszen az *Előszó* tanúsága szerint könyvét ezeknek szenteli, sőt úgy véli, hogy könyvében ezek „lényegileg végleges megoldást nyertek”. E problémák megfogalmazása azonban a nyelv logikájának félreértésén alapul, ezért véleménye szerint a filozófiai problémák a nyelvben nem fejezhetők ki, túl vannak a kifejezhetőség határain, a kimondhatatlanhoz tartoznak, vagyis értelmetlenek. Hiszen ami a kifejezhetőség határán „túl fekszik, egyszerűen értelmetlenség lesz”⁷. Ily módon az *Előszó* szerint a filozófiai problémák azért értelmetlenek, mert kimondhatatlanok, mert a nyelvben nem fejezhetők ki.

Ez az értelmezés tulajdonképpen logikusan folyik a könyv alapvető problémájának — a nyelv és a valóság viszonyának — megoldásából. Mint ismeretes, *Wittgenstein* a nyelv vizsgálatából indul ki, s ennek tulajdonságaiból és szerkezetéből következtet a valóság tulajdonságaira és szerkezetére. „Az *Értekezés* metafizikája voltaképpen azt mutatja meg, hogy milyennek kell lennie a világnak, ha a nyelv logikai vázát a *Principiában* lefektetett logika alkotja.”⁸ Az így kialakított felfogás lényege röviden a következőkben foglalható össze: a világ tények összessége és a fennálló tények összessége a világ. A tények logikai képe a gondolat, ami maga nem más, mint értelemmel bíró kijelentés. A kijelentés viszont képe vagy modellje a valóságnak.⁹ A kijelentés és a valóság, a nyelv és a világ ezen viszonyát fenomenalista módon fogja fel, vagyis a kijelentés csupán leírja a valóságot, „csak azt mondja meg, *milyen* egy tárgy, de nem mondhatja meg azt hogy *mi*”.¹⁰ Ezért a tények leírása a valóság teljes megismerését adja: „Az összes igaz kijelentés megadása leírja teljesen a világot.”¹¹ Tehát a leírás megadja mindazt, ami egyáltalában kifejezhető, mindazt, ami a valóságról értelmesen elmondható. S a valóság eme teljes leírását a természettudomány adja meg, hiszen *Wittgenstein* szerint „az igaz kijelentések összessége az egész természettudomány (vagy a természettudományok összessége).”¹² Ezzel a valóságot, a világot kizárja a filozófia tárgyköréből. „A filozófia nem tartozik a természettudományok közé. (E szónak: 'filozófia' valami olyat kell jelentenie, ami a természettudományok felett vagy alatt, de nem mellettük áll.)”¹³ Ez, természetesen, egyben azt is jelenti, hogy a filozófiát nem lehet a valóságra vonatkozó tanításnak tekinteni.

Innen adódik a filozófia sajátos értelmezése: a filozófia tevékenység, mégpedig a gondolatok tisztázására és körülhatárolására irányuló nyelvi elemzés tevékenysége. „A filozófia célja a gondolatok logikai tisztázása. A filozófia nem tanítás, hanem tevékenység. Egy filozófiai mű lényegében magyarázatokból áll. A filozófia eredménye nem 'filozófiai kijelentésekben' nyer kifejezést, hanem a kijelentések világossá tételében.”¹⁴ A gondolatok megvilágítása tulajdonképpen két célt szolgál: egyrészt a tu-

⁷ L. Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Akadémiai K., Bp. 1963., 111—112. old.

⁸ Márkus Gy.: *Kritikai megjegyzések Ludwig Wittgenstein Értekezéséhez*. In: L. Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Id. kiad., 27. old.

⁹ L. Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Id. kiad., 1.1; 2.04; 3; 4.01.

¹⁰ Ugyanott, 3.221. Azt, hogy *Wittgenstein* képen csupán leírást ért, alátámasztja az is, hogy az *Értekezés* egy másik helyén (4.023). a kijelentést az (elemi) tény leírásának nevezi.

¹¹ Ugyanott, 4.26.

¹² Ugyanott, 4.11.

¹³ Ugyanott, 4.111.

¹⁴ Ugyanott, 4.112.

dományos kijelentések értelmének feltárását, jelentésének tisztázását, másrészt az értelmetlen kijelentések kiszűrését. Ez utóbbi feladatot *Wittgenstein* kétféleképpen is indokolja, s ez a kétféle indoklás azzal függ össze, hogy végső soron nem tisztázza pontosan és egyértelműen a nyelv és a gondolkodás viszonyát, s ezáltal az értelmetlen kijelentések keletkezésének okát vagy mechanizmusát. Egyes esetekben ugyanis a filozófiai problémákat tisztán nyelvi eredetűeknek tekinti, melyek abból adódnak, hogy a nyelv félrevezeti az embert, mivel nem adekvát kifejezője a gondolatnak. „A nyelv áruhába öltözteti a gondolatot. Mégpedig úgy, hogy az ember nem következethet az öltözet külső formájából a felöltöztetett gondolat formájára, mert az öltözet külső formája egyáltalán nem abból a célból készült, hogy a test formájának megismerését lehetővé tegye.”¹⁵ S *Wittgenstein* szerint a filozófiai problémák létrejötte ezzel függ össze, s azért értelmetlenek, mert a nyelv logikájának vagy szerkezetének félreértésén alapulnak. „A legtöbb kijelentés és kérdés, amelyet filozófiai problémákról leírtak, nem hamis, hanem értelmetlen. Az ilyen jellegű kérdésekre tehát egyáltalán nem tudunk választ adni, mindössze értelmetlenségüket állapíthatjuk meg. A filozófusok kijelentéseinek és kérdéseinek többsége abból származik, hogy nem értjük nyelvünk logikáját.”¹⁶ Ez, természetesen, azt jelenti, hogy a filozófiában megfogalmazott problémák nem tekinthetők valódi problémáknak: „És nincs mit csodálkozni azon, hogy a legmélyebb problémák tulajdonképp *nem* problémák.”¹⁷ A filozófia mint sajátos tevékenység, mint nyelvkritika feladata ennél fogva nem lehet más, mint e problémák értelmetlenségének, vagyis annak megvilágítása, hogy ezek valójában nem problémák. „A filozófia helyes módszere a következő lenne: Semmit sem mondani, csak amit mondani lehet, tehát a természettudomány tételeit, — tehát valami olyat, aminek semmi köze a filozófiához, és valahányszor másvalaki valami metafizikait akar na mondani, bebizonyítani neki, hogy a kijelentéseiben szereplő jelek némelyikéhez nem fűzött jelentést. E másvalaki számára e módszer nem lenne kielégítő — nem érezné, hogy filozófiát tanítunk neki —, de csakis ez lenne az egyedüli szigorúan helyes módszer.”¹⁸

Más esetben viszont *Wittgenstein*, amint az *Előszó* kapcsán utaltunk rá, elismeri a filozófiai problémák létezését, csak ezeket, véleménye szerint, nem lehet a nyelvben kifejezni, mert a kimondhatatlanhoz tartoznak. „Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez *megmutatkozik*, ez a misztikum.”¹⁹ A filozófiai problémák tehát olyanok, amelyeket nem lehet sem a nyelvben kifejezni, sem a nyelvben megmutatni (ez utóbbi ugyanis az, ami közös a nyelvben és a világban, vagyis a logikum). S *Wittgenstein* szerint a misztikum, a kimondhatatlan területéhez tartozik minden, ami a világ és az ember lényegével, az élet értelmével és értékével kapcsolatos, vagyis minden alapvető ontológiai és etikai kérdés.²⁰ A filozófiának mint sajátos tevékenységnek a feladata e vonatkozásban éppen az, hogy elhatárolja a kimondhatót a kimondhatatlantól. „A filozófia jelezni fogja a kimondhatatlant azáltal, hogy világosan ábrázolja a megmondhatót.”²¹ E tevékenység eredménye azonban ebben az esetben is a probléma

¹⁵ Ugyanott, 4.002.

¹⁶ Ugyanott, 4.003.

¹⁷ Ugyanott

¹⁸ Ugyanott, 6.53.

¹⁹ Ugyanott, 6.522.

²⁰ Ezt támasztják alá, többek közt, a következő idézetek: „Nem az a misztikum, *milyen* a világ, hanem, hogy *van*.” (6.44) „Ugyanis az, amire a szolipszizmus *utal*, teljesen helyes, csak hogy ezt nem lehet *mondani*, hanem ez *megmutatkozik*.” (5.62) „Világos, hogy az etikát nem lehet kimondani. Az etika transzcendentális.” (6.421)

²¹ Ugyanott, 4.115.

értelmetlenségének feltárása és eloszlatása lesz. „Érezzük, hogy még ha feleletet is adtunk valamennyi lehetséges tudományos kérdésre, életproblémáinkat ezzel még egyáltalán nem érintettük. Akkor persze nem marad egyetlen további kérdés sem, és éppen ez a válasz.”²² E megfogalmazásban nemcsak az fejeződik ki, hogy az életproblémáink nyelvileg megválaszolhatatlanok, a kimondhatatlanhoz tartoznak, hanem az is, hogy léteznek ezek a problémák, de ezekre nem adható verbális megoldás (vagy nem verbális megoldást kell adni), hanem ezek megoldását magában az életben lehet és kell megmutatni.²³

Bármiként értelmezi is *Wittgenstein* a filozófiai problémák létrejöttét, a filozófia hallgatásra van ítélve, hiszen amit el lehet mondani, az a természettudományok teritóriumát alkotja, amiről viszont nem lehet beszélni, arról — az *Értekezés* híres zárótétele szerint — hallgatni kell.

Wittgenstein további munkásságát éppen ez a gondolat befolyásolta jelentősen. Ezzel is összefügg, hogy a késői munkásságát összefoglaló mű — a „Filozófiai vizsgálódások” — már csak egy célt tűz maga elé: a nyelvelemzés kizárólagos célja a filozófiai problémák eloszlatása. A metafizika kiküszöbölésének eszköze tehát továbbra is a nyelvi analízis, a filozófiai problémák gyökere ugyanis most már egyértelműen és kizárólag a nyelvhasználat szabályainak megsértése. Ezért e mű szerint valódi filozófiai problémák nem léteznek; a problémát kiváltó ok megvilágítása szükségképpen magának a problémának a megszűnését vonja maga után. „...a világosság, melyre törekszünk, valóban *tökéletes*. De ez csak azt jelenti, hogy a filozófiai problémáknak *tökéletesen* el kell tűnniük.”²⁴ Így ez a mű nem csupán a metafizika, hanem minden filozófia mint tanítás teljes megsemmisítésére törekszik. A filozófiai problémák ugyanis — minthogy a nyelvhasználat szabályainak megsértéséből fakadnak — mintegy a nyelv betegségének tekinthetők, s ezért a filozófiának a feladata az, hogy gyógyítsa az embereket ebből a betegségből. „A filozófus kezel egy kérdést; mint egy betegséget.”²⁵ A filozófia mint tevékenység pedig éppen e betegségek feltárását jelenti. „A filozófia eredményei valamilyen egyszerű értelmetlenségek és dagánatok [Beulen] feltárása...”²⁶ Röviden, az *Értekezés* és a *Vizsgálódások* közötti leglényegesebb különbség e vonatkozásban abban foglalható össze, hogy míg az előbbi műben a nyelvelemzés pozitív célt is szolgált, addig az utóbbi már kizárólag csak a negatív célt, a metafizika, sőt általában a filozófia megszüntetését szolgálja.

A neopozitívizmus másik nagy áramlata, a *logikai pozitívizmus* a metafizika elleni harc terén is az *Értekezés*ben kifejtett gondolatokat viszi tovább, de egyben ezek következetesebb végigvitelére törekszik. A *Bécsi Kör* tagjai több esetben is kifejezték, hogy mind tartalmi, mind módszertani vonatkozásban sokat köszönhetnek *Wittgenstein*nek, de álláspontjuk egy ponton eltérő: ők ugyanis tagadják azt, hogy létezzenek olyan filozófiai problémák, amelyekről nem lehet beszélni.²⁷ Más szavakkal,

²² Ugyanott, 6.52.

²³ Az *Értekezés* e vonatkozásait behatóan elemzi Nyíri K. „*Wittgenstein és Kafka*” c. tanulmányában. (In: *A monarchia szellemi életéről*. Gondolat K., Bp. 1980, 166—185. old.)

²⁴ L. Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen*. In: Schriften. B. I. Frankfurt /M. 1960. § 133.

²⁵ Ugyanott, §255.

²⁶ Ugyanott, § 119.

²⁷ R. Carnap, például, így jellemzi *Wittgenstein*hez való viszonyukat: „*Wittgenstein* fejtette ki legradikálisabban azt a nézetet, hogy a logikai analízis megmutatja a metafizikai állítások értelmetlenségét. De hogyan válaszol arra a kritikái észrevételre, hogy ebben az esetben saját állításai is értelmetlenek? — Úgy, hogy egyetért vele. Azt írja: „A filozófia eredménye nem »filozófiai kijelentésekben« nyer kifejezést, hanem kijelentések világossá tételében” (4.112). „Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek... (Ügyszólván el kell hajítania a létrát, miután felmászott rajta.) Meg kell haladnia ezeken

a logikai pozitivisták szerint nincs olyan, amiről hallgatni kell. Ez az eltérés az ontológiai fenomenalizmus következetesebb érvényesítésével, mindenféle lényeg metafizikai konstrukcióvá nyilvánításával,²⁸ s azzal függ össze, hogy ennek megfelelően Wittgensteintől eltérően nem dolgoznak ki semmilyen ontológiai álláspontot.

A logikai pozitivizmus képviselői is abból indulnak ki, hogy a tudomány teljesen lefedi a valóságot, s így az igaz kijelentések összessége a tudománnyal azonos. Ezért a filozófiát ők sem tanításként, a valóságra vonatkozó ismeretek rendszereként, hanem sajátos módszerként vagy tevékenységként fogják fel. Ez a tevékenység, vagyis a logikai analízis szintén két célt szolgál: pozitív feladata a tudományos kijelentések és fogalmak értelmének tisztázása, jelentésének feltárása; negatív célja pedig a metafizika kiküszöbölése. „De mi marad meg egyáltalában a *filozófiának*, ha minden olyan állítás, amely közöl valamit, empirikus természetű és a ténytudományokhoz tartozik?—teszi fel a kérdést Carnap, s így válaszol: — Nem állítások, nem elmélet, nem is rendszer, hanem csak *egy módszer* marad, nevezetesen a logikai elemzés módszere. Ennek a módszernek az alkalmazását — negatív felhasználásában — az előzőekben mutattuk meg, ahol is a jelentés nélküli szavak, az értelmetlen látszatállítások kislejtezésére szolgált. Pozitív felhasználásában a jelentéssel bíró fogalmak és értelmes állítások megvilágítására, a ténytudományok s a matematika logikai megalapozására szolgál.”²⁹ S a *Bécsi Kör* tagjai konkrét filozófiai munkásságuk során mindkét feladat maradéktalan végrehajtására törekedtek. Egyfelől logikai vizsgálat alá vetették a hagyományos filozófia alapvető fogalmait és tételeit értelmetlenségük kimutatása érdekében, s elvileg is igyekeztek a metafizika, s egyáltalában mindenféle filozófiai álláspont értelmetlenségét megalapozni. Másfelől egy következetesen empirista tudománykonceptió kidolgozására törekedtek, amelynek szellemében az érzéki benyomásokat, az „adottat” leíró megfigyelési tételek mellett a tudományban csak olyan fogalmak és kijelentések engedhetők meg (illetve csak azok tekinthetők értelmesnek), amelyek logikailag visszavezethetők a megfigyelési tételek egy véges halmazára.

a tételeket, akkor látja helyesen a világot. Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” (6.54.). *Bécsi Kör*-beli barátaimmal együtt jómagam is sokat köszönhetek Wittgensteinnek, különösen a metafizika elemzését illetően. De a most említett kérdésben nem tudok egyetérteni vele. Először is, úgy tűnik, hogy inkonzisztensen jár el. Azt mondja ugyanis, hogy nem tehetünk filozófiai állításokat, és hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell; és akkor, ahelyett, hogy csendben maradna, egy egész filozófiai könyvet ír. Másodszor, nem értek egyet Wittgensteinnek azzal a kijelentésével, hogy minden állítása pontosan annyira értelmetlen, mint egy metafizikai állítás. Az a véleményem, hogy igen sok állítása (sajnos nem mind) ténylegesen értelmes; és hogy ugyanez áll a logikai elemzés minden állítására is.” (R. Carnap: *Filozófia és logikai szintaxis*. In: „A Bécsi Kör filozófiája”. Id. kiad., 152—153. old.)

²⁸ Meg kell jegyezni, hogy a logikai pozitivisták — mint sok más kérdésben — ebben sem vallottak azonos nézetet, illetve idővel megváltoztatták álláspontjukat. M. Schlick, például, 1930—31-ben még a következőket írta: „A metafizikusok törekvése kezdettől fogva arra az értelmetlen célra irányult (...), hogy a tiszta kvalitások tartalmát (a dolgok „lényegét”) ismeretekben fejezzék ki, szóval, hogy kimondják a kimondhatatlant; a kvalitások nem mondhatók ki, csak megmutathatók az élményben, ez viszont semmiképpen sem tekinthető ismeretnek.” (M. Schlick: *A filozófia fordulata*. Id. kiad., 57. old.). Ez a felfogás szemelláthatóan még Wittgenstein álláspontjához áll közel, hiszen elismeri a „tiszta kvalitások”, a „lényeg” létezését, csak ezt kimondhatatlannak tekinti.

²⁹ R. Carnap: *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*. (In: „A Bécsi Kör filozófiája”. Id. kiad., 87—88. old.). Ezzel azonos nézetet fejt ki Schlick is: „Minden tudomány (...) ismeretek, azaz igaz, tapasztalati tételek rendszere; és az ismeretek rendszere nem más, mint a tudományok összessége...; ezen kívül nem létezik még valamiféle olyan terület, amely a „filozófiai” igazságoké lenne, a filozófia nem tételek rendszere, a filozófia nem tudomány... Mostantól fogva... az ismeretek rendszere helyett az *aktusok* rendszerét látjuk benne; a filozófia ugyanis tevékenység, amelyben a kijelentések *értelme*t feltárjuk és megállapítjuk.” (M. Schlick: *A filozófia fordulata*. Id. kiad., 56. old.)

„Mivel minden tudományos állítás értelme visszavezethető kell hogy legyen az adott-ról szóló állításra, így minden fogalom jelentése, a tudomány bármely ágához tartoz-zék is, kell hogy fokozatosan visszavezethető legyen más fogalmakra, le egészen a leg-alacsonyabb szintű, közvetlenül az adottra vonatkozó fogalmakra.”³⁰ Azokat a ki-jelentéseket és fogalmakat, amelyek nem tettek eleget e követelménynek, vagyis ame-lyek nem voltak verifikálhatók, értelmetlennek, jelentés nélkülinek tekintették. A lo-gikai pozitivizmusban e két cél szorosan összefonódott egymással, hiszen a tudomány rekonstrukciója éppen metafizikától való megtisztítását, s egy metafizikával ellenté-tes világfelfogás kidolgozását jelentette. Amint propagandádó nyilatkozatukban írják: mindannyiuk „közös célja egy nem csupán metafizikától mentes, hanem azzal ellentétes álláspont.”³¹ Ezt az új világfelfogást éppen azért tekintették tudományosnak, mert mentes a metafizikától, sőt bármiféle filozófiai állásfoglalástól.

Ez a metafizika ellenes program, s ez a tudománykonceptió nemcsak a filozó-fia számára jelentett halálos veszélyt, hanem a tudomány elméleti felépítménye szá-mára is. Az elméleti fogalmak és a teoretikus kijelentések felett ugyanis Demoklesz kardjaként állandóan ott lebegett a kiküszöbölés veszélye. Hiszen a verifikáció során csak két lehetőség állt előttük: vagy verifikálhatók, azaz logikailag visszavezethetők a megfigyelési adatokra, s ez esetben tudományosnak bizonyulnak ugyan, de a reduk-ció, az érzéki benyomásokra való visszavezetés útján történő kiküszöbölés fenyegeti őket; vagy nem verifikálhatók, azaz nem vezethetők vissza az empirikus adatok egy véges halmazára, s ekkor metafizikainak bizonyulnak, s így mint áltudományos, je-lentés nélküli szavakat és értelmetlen szósorokat száműzni kell a tudományból.

Ilyen és ehhez hasonló problémák egyértelműen megmutatták a neopozitivistá tudománykonceptió tarthatatlanságát; s e koncepció összeomlása egyben a meta-fizika elleni harc programjának fokozatos módosulását, s végül feladását vonta maga után.

A logikai pozitivizmus álláspontjával először K. Popper fordult szembe. A lo-gikai pozitivizmussal folytatott polémiájának egyik lényeges vonatkozása éppen a tudomány és a filozófia viszonyának értelmezése. Véleménye szerint azért nem fogad-ható el a logikai pozitivizmus metafizika ellenes programja, mert egyrészt „a pozi-tivista radikalizmus a metafizikával együtt a természettudományt is megsemmisíti: a természettörvények sem vezethetők vissza *logikailag* az elemi észlelési mondatok-ra;”³² másrészt „az induktivista demarkációs kritérium nem a természettudományos és a metafizikai elméletrendszerek elhatárolásához, hanem azonosításukhoz (...); nem a metafizika kizárásához, hanem az empirikus tudományba való bevezetéséhez vezetett.”³³ Ezért Popper más célt tűz maga elé: az empirikus tudományok és a metafizika közötti határvonal kijelölésére törekszik, s ezt a demarkációt a cáfol-hatóságban, a falszifikációban jelöli meg. Szerinte ugyanis „egy elmélet tudományos státuszának kritériuma falszifikálhatósága vagy cáfolhatósága vagy ellenőrizhetősé-gé.”³⁴ S ennek megfelelően azokat az elméleteket tekinti metafizikainak, amelyek elvileg nem cáfolhatók meg, amelyek esetében nem adható meg olyan reális vagy lehetséges tény, amely cáfolná őket. Ezeket az elméleteket azonban nem tekinti

³⁰ *The Scientific Conception of the World: The Vienna Circle*. D. Reidel Publishing Company. Dordrecht /Boston/ London 1973., p. 11.

³¹ Ugyanott, 6. old.

³² K. R. Popper: *Logik der Forschung*. (Diritte, vermehrte Auflage). J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1969., S. 11.

³³ Ugyanott, 11—12. old.

³⁴ K. R. Popper: *Science: Conjectures and Refutations*. In: „Conjectures and Refutations”. Routledge and Kegan Paul. London and Henley. 1972., p. 37.

értelmetleneknek, minthogy a falszifikálhatóság csak demarkációs kritérium, de nem kritériuma az elméletek értelmességének vagy igazságának.³⁵

Ebből fontos következmények adódnak a tudomány és a metafizika kapcsolatát illetően: Először, mivel a tudományos elméletek falszifikálhatóságuk, s így igazságtartalmuk tekintetében is különböző szinten állnak, végső soron csak fokozati (de semmiképpen sem elvi) különbség található a metafizikai állítások és a tudomány bizonyos elméleti tételei között. Másodszor, ebből, valamint a demarkációs kritérium popperi értelmezéséből következik, hogy a metafizikát nemcsak hogy nem tekinti értelmetlennek,³⁶ hanem, ellenkezőleg, úgy véli, hogy bár a metafizikai elméletek empirikusan nem cáfolhatók, mégis lehetnek racionálisak. *Popper* szerint ugyanis azok az elméletek racionálisak, amelyek racionálisan megvitathatók, amelyek tudományos érvelések tárgyát képezhetik; vagyis amelyek valamilyen problémaszituációhoz kötődnek, s ezáltal elősegítik az adott probléma megoldását. „Más szavakkal, minden *racionális* elmélet, legyen bár tudományos vagy filozófiai, racionális, amennyiben *bizonyos problémák megoldására* törekszik. Egy elmélet csak egy adott *problémaszituációhoz* való viszonyában érthető és ésszerű, és csak e viszony megvitatása révén vitatható meg racionálisan.”³⁷ Harmadszor, *Popper* szerint történeti vonatkozásban is relatív a tudomány és a metafizika közötti különbség: a tudás növekedésével ugyanis egyes metafizikai hipotézisek átalakulhatnak jól ellenőrzött tudományos elméletté, illetve még gyakrabban ez utóbbiak kiindulópontját képezhetik. Ily módon egyes tudományos elméletek kezdetei a metafizikába nyúlnak vissza. „Nem állítom — írja a logikai pozitivizmussal polemizálva —, hogy semmilyen 'értéke' sincs az empirikus tudomány számára: nem tagadható ugyanis, hogy a tudomány fejlődését gátló metafizikai gondolatok mellett voltak olyanok is (most csak a spekulatív atomizmust említjük), melyek elősegítették azt. S feltesszük, hogy a tudományos kutatás, pszichológiai szempontból, egyáltalán nem lehetséges (tisztán spekulatív és) gyakran igen homályos elméleti eszmékbe való, tudományosan megvitathatatlan, tehát — ha úgy tetszik —, 'metafizikai' hitek nélkül.”³⁸ Negyedszer, a metafizikához kapcsolódik történetileg a tudomány azért is, mert a metafizikából ered a kritikai módszer is, ami nélkül — *Popper* szerint — a tudomány nem létezhet. Végül ötödszor, mindezek következtében a metafizika, pontosabban a „jó” metafizika elősegítheti az emberi tudás növekedését, a tudomány fejlődését; ugyanis a metafizikai problémák megoldása egyfelől, s a kritikai módszer másfelől mindig hatást gyakorol a tudományos problémák megoldására.

³⁵ Arra az időre visszaemlékezve, amikor a demarkációs probléma sajátos megoldását kidolgozta, ezt írta: „Így az a probléma, amit a falszifikálhatóság kritériumával akartam megoldani, nem az értelmesség vagy a jelentés problémája volt, s nem is az igazság vagy az elfogadhatóság problémája. Ez az empirikus tudományok kijelentései vagy kijelentésszisztemei, valamint minden más kijelentés — legyen bár vallási vagy metafizikai, vagy egyszerűen áltudományos — közötti határ (amennyire egyáltalán lehetséges) megrajzolásának problémája volt. Évekkel később — 1928-ban vagy 1929-ben lehetett — ezt az első problémámat a *'demarkáció problémájának'* neveztem el. A falszifikálhatóság kritériuma a demarkációs probléma megoldása, ami azt mondja ki, hogy a kijelentéseknek vagy a kijelentések rendszereinek ahhoz, hogy tudományosnak minősüljenek, képesnek kell lenniük összeütközésbe kerülni a lehetséges vagy a kitalált megfigyelésekkel.” (Ugyanott, 39. old.)

³⁶ Az ezzel, illetve általában a metafizikával kapcsolatos álláspontját tömören így foglalja össze: „...nemcsak hangsúlyoztam a metafizikai állítások értelmes voltát s azt, hogy magam is metafizikai realista vagyok, hanem elemeztem azt a fontos történelmi szerepet is, amelyet a metafizika játszott a tudományos elméletek kialakulásában.” (K. R. Popper: *Ész vagy forradalom?* In: „Tény, érték, ideológia”. Gondolat K., Bp. 1976., 162. old.)

³⁷ K. R. Popper: *Status of Science and of Metaphysics*. In: „Conjectures and Refutations”. Id. kiad., 199. old.

³⁸ K. R. Popper: *Logik der Forschung*. Id. kiad., 13. old.

Popper filozófiáját folytatva, még behatóbban elemzi és jobban kiemeli a metafizika szerepét J. Agassi. Tudománytörténeti példákra támaszkodva, úgy véli, hogy a tudományos problémák kiválasztásának kritériuma nem ellenőrizhetőségük vagy cáfolhatóságuk, hanem a metafizikai problémák megoldásában játszott szerepük. A metafizika ennél fogva regulatív szerepet tölt be a tudományban: a tudományos elméletek kiválasztásának racionális kritériuma.³⁹ Máshelyütt⁴⁰ arra utal, hogy „a tudomány célja, kétségtelenül, a jelenségek igaz magyarázata”, de ezt a célt nem képes egyszerre megvalósítani, ezért „igaz világnézet, az Univerzum igaz metafizikai tervének nyújtására törekszik.” Ez viszont azt jelenti, hogy a tudomány olyan metafizikai elméletekkel kezdődik, melyek „tudományos elméleteket foglalnak magukba.” Ugyanakkor a tudományos elméletek is — részben a genetikai kapcsolat következtében — tartalmaznak metafizikai elméleteket. Minthogy ezek a metafizikai elméletek kevésbé ellenőrizhetők, nehezebben bírálhatók, mintegy stabilizáló funkciót töltenek be a tudományban, elősegítik a tudományos elméletek fennmaradását.

Posztívan ítéli meg a metafizika tudományban betöltött szerepét a postpozitivisták tudományfilozófiák arculatát és problematikáját sok szempontból döntően befolyásoló Thomas Kuhn is. Véleménye szerint a metafizika jelentős szerepet játszik mind a normál-tudomány, mind a tudományos forradalmak időszakában, mivel egyrészt a tudományos közösség tevékenységét a tudományfejlődés normális szakaszain alapvetően meghatározó paradigmákhoz szükségképpen hozzátartoznak bizonyos metafizikai, azaz a valóság egészére vonatkozó ontológiai elvek is; s másrészt a tudományos forradalmak idején a paradigmák változását, pontosabban a tudományos közösség tagjainak a különböző — régi és új — paradigmák közötti választását metafizikai eszmék is befolyásolják. Továbbá, a normáltudománytól eltérően, amikor „a tudósok nem kényszerülnek vagy nem akarnak filozófusok lenni”, a krízis idejében „a tudósok a területükön felmerülő rejtvények megoldási eszközeként fordulnak a filozófiai analízishez.”⁴¹ Ezt a filozófia felé fordulat az is szükségessé teszi, hogy Kuhn szerint a tudományos forradalom, vagyis a régi paradigmáról az újra való áttérés az egész tudományos világkép átalakulását vonja maga után.

Sok szempontból hasonló I. Lakatos állásfoglalása is. Véleménye szerint a metafizikai eszmék a tudományos kutatási programok „szilárd mag”-jához tartoznak, s így nem külső ágensként, hanem belső tényezőként hatnak a tudomány fejlődésére. „Az, ami Popper, Watkins és Agassi számára külső, befolyásoló metafizika, itt a program belső, szilárd magjává alakul át.”⁴²

A metafizika tudományban játszott szerepének talán legbehatóbb elemzését s egyben legradikálisabb megítélését adja Marx W. Wartofsky „A metafizika mint a tudomány heurisztikája” c. tanulmányában.⁴³ Véleménye, mint írja, közel áll Popper, Agassi és Kuhn álláspontjához, azonban „közülük egyik sem megy el a meta-

³⁹ J. Agassi: *The Nature of Scientific Problems and their Roots in Metaphysics*. In: „Critical Approach to Science and Philosophy”. Ed. by M. Bunge. New York 1964., pp. 191—193.

⁴⁰ J. Agassi: *Science in Flux*. In: „Boston Studies in the Philosophy of Science”. Vol. III., Ed. by R. S. Cohen and M. W. Wartofsky. Dordrecht 1966., pp. 320—321.

⁴¹ Th. Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions*. (Second Edition). Chicago 1970., p. 88.

⁴² I. Lakatos: *History of Science and its Rational Reconstructions*. (In: „Boston Studies in the Philosophy of Science”. Vol. VIII. Ed. by R. S. Buck and R. S. Cohen. Dordrecht 1970., p. 99). Popper felfogását bírálva pedig ezt írja: „... a falszifikacionizmus számára a megcáfolhatatlan, 'metafizika' egy külső intellektuális hatás, az én megközelítésemben a tudomány racionális rekonstrukciójának lényeges része”. (Ugyanott, 103. old.)

⁴³ M. W. Wartofsky: *Metaphysics as Heuristic for Science*. (In: „Boston Studies in the Philosophy of Science”. Vol. III., Id. kiad., 123—172. old.). Egyébként hasonló gondolatokat fejt ki a magyar nyelven is megjelent tudományelméleti monográfiájában. (Lásd: M. W. Wartofsky: *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai*. Gondolat K., Bp. 1977.)

fizikára vonatkozó megfontolásaiban elég messzire.”⁴⁴ Ők ugyanis csak konstatálják a metafizika szerepét a tudományban, de nem vetik fel azt a kérdést, hogy miért játszik szerepet a tudományban. E kérdésre válaszolva, *Wartofsky* behatóan elemzi a metafizika eredetét, a józan ésszel, az emberi megértéssel, valamint a kommunikációval való kapcsolatát. Megítélése szerint a metafizika minden tudományos kutatás szükséges feltétele és a tudományfejlődés valamennyi szakaszán pozitív hatást gyakorolt a tudományra. A metafizika ugyanis heurisztikaként funkcionál a tudományban. S ezt a szerepét igyekszik több oldalról is megvilágítani; úgy véli, a metafizika az alternatív konceptuális struktúrák kritikai és szisztematikus kialakításának legáltalánosabb módszere; mint heurisztika vezérli a tudományos elméletek kiépítését; megalkotja a tudományos megértés alapvető modelljeit; kritikai módszert szolgáltat a tudománynak fogalmait, konceptuális alapjai vizsgálatához stb. Ezért a tudomány végeredményben nem más, mint a metafizika kritikai és konstruktív funkciójának folytatása.

Wartofsky az előzőekben röviden vázolt pozitív gondolatai ellenére sem képes kielégítően megválaszolni a feltett kérdést, s tisztázni a tudomány és a metafizika kapcsolatát. Ennek egyik oka bizonyára az, hogy nem határozza meg pontosan a metafizika fogalmát. Az azonban bizonyos, hogy olyan jelentésben használja, mely távol áll a hagyományos pozitivisták szóhasználatától, hiszen ő a racionalitás megtestesüléseként, a józan ész legmélyebb és legjellemzőbb tulajdonságainak, főként kritikai beállítottságának folytatásaként fogja fel. Emellett nem tárja fel a metafizika és a valóság viszonyát sem, s ennek következtében megválaszolatlanul hagy olyan alapvető kérdéseket, mint pl. milyen kritérium alapján dönthető el igaz vagy hamis voltuk; hogyan különíthető el egymástól a „jó” és a „rossz” metafizika; miként viszonyulnak a metafizikai elméletek az empirikus ismeretekhez stb. Márpedig e kérdések megválaszolása nélkül nem lehet a maga teljességében a tudományban játszott szerepét sem feltárni.

Röviden összegezve, megállapíthatjuk, hogy a mai polgári tudományfilozófia képviselői — minthogy nem számolnak le következetesen a pozitívizmus filozófiai előfeltételeivel — minden pozitív és a marxista tudományfilozófia számára is tanulságos eredményeik ellenére sem képesek a tudomány és a metafizika viszonyát a maga sokoldalúságában és mélységében megoldani.

IRODALOM

1. J. Agassi: *The Nature of Scientific Problems and their Roots in Metaphysics*. In: „Critical Approach to Science and Philosophy”. Ed. by M. Bunge. New York 1964.
2. J. Agassi: *Science in Flux. Footnotes to Popper*. In: „Boston Studies in the Philosophy of Science”. Vol. III. Ed. by R. S. Cohen and M. W. Wartofsky. Dordrecht 1966.
3. R. Carnap: *Filozófia és logikai szintaxis*. In: „A Bécsi Kör filozófiája”. Gondolat K., Bp. 1972.
4. R. Carnap: *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*. (Ugyanott)
5. Kocsondi A.: *A pozitívizmus metafizika elleni harcának történetéhez. I. A klasszikus pozitívizmus*. In: „Acta Philosophica”. XXIV. Szeged 1980.
6. Kocsondi A.: *A pozitívizmus metafizika elleni harcának történetéhez. II. A századforduló pozitívizmusa*. In: „Acta Philosophica”. XXV. Szeged 1981.
7. Th. Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions*. (Second Edition). Chicago 1970.
8. I. Lakatos: *History of Science and its Rational Reconstructions*. In: „Boston Studies in the Philosophy of Science”. Vol. VIII. Ed. by R. S. Buck and R. S. Cohen. Dordrecht 1970.

⁴⁴ M. W. Wartofsky: *Metaphysics as Heuristic for Science*. Id. kiad., 123. old.

9. Márkus Gy.: *Kritikai megjegyzések Ludwig Wittgenstein Értekezéséhez*. In: L. Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Akadémia K., Bp. 1963.
10. Nyíri K.: *Wittgenstein és Kafka*. In: A monarchia szellemi életéről. Gondolat K., Bp. 1980.
11. K. R. Popper: *Logik der Forschung*. (Dritte, vermehrte Auflage). J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen 1969.
12. K. R. Popper: *Science: Conjectures and Refutations*. In: Conjectures and Refutations. Routledge and Kegan Paul. London and Henley 1972.
13. K. R. Popper: *Status of Science and of Metaphysics*. (Ugyanott).
14. K. R. Popper: *Ész vagy forradalom?* In: „Tény, érték, ideológia”. Gondolat K., Bp. 1976.
15. M. Schlick: *A filozófia fordulata*. In: „A Bécsi Kör filozófiája”. Gondolat K., Bp. 1972.
16. M. Schlick: *Pozitívizmus és realizmus*. (Ugyanott).
17. *The Scientific Conception of the World: The Vienna Circle*. D. Reidel. Dordrecht /Boston/ London 1973.
18. M. W. Wartofsky: *Metaphysics as Heuristic for Science*. In: „Boston Studies in the Philosophy of Science”. Vol. III. Ed. by R. S. Cohen and M. W. Wartofsky. Dordrecht 1966.
19. M. W. Wartofsky: *A tudományos gondolkodás fogalmi alapjai*. Gondolat K., Bp. 1977.
20. L. Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés*. Akadémiai K., Bp. 1963.
21. L. Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen*. In: Schriften. B. I. Frankfurt/M. 1960.

Андраш Кочонди:

ПОНИМАНИЕ ОТНОШЕНИЯ НАУКИ И ФИЛОСОФИИ В ШКОЛАХ ПОЗИТИВИЗМА XX-ОГО ВЕКА

Одной из характерных черт позитивистских философских школ является стремление к элиминации традиционных проблем философии, борьба против т. н. метафизики. Вследствие этого полемика с метафизикой проходит через всю историю позитивизма, и каждый его представитель стремится отграничить науку от философии, очистить науку от метафизики. Данное стремление является необходимым следствием идеологической функции позитивизма и позитивистского понимания науки.

Главные черты позитивистского толкования науки следующие: 1. имманентный подход к науке, т. е. её изучение в виде самостоятельной, существующей независимо от других форм общественной практики сферы, в силу чего остаются скрытыми конечные цели и общественная определенность науки; 2. метафизическое (антидиалектическое) рассмотрение науки, т. е. её истолкование преимущественно или исключительно как система готовых знаний, а не как общественная деятельность познающего субъекта, благодаря чему вне поля зрения остается диалектический и исторический характер научного познания; 3. отождествление науки с совокупностью позитивных знаний, в смысле чего вне науки нет возможности получить знания, и так, всё, что не наука, является псевдонаукой; 4. крайний эмпиризм, по которому исходным пунктом и конечной целью науки, а также единственным ценным знанием являются эмпирические факты, опыт; а теория есть нечто иное как обобщение или репрезентация фактов; 5. гносеологический феноменализм, который ограничивает предмет науки миром чувственно данных явлений, и согласно которому только мир феноменов является познаваемым; 6. гносеологический феноменализм сочетается либо с агностицизмом, либо с онтологическим феноменализмом, то есть позитивисты объявляют сущность либо непознаваемой, либо несуществующей; 7. куммулятивное истолкование развития науки, в смысле которого оно представляет собой постепенное повышение, накопление эмпирических знаний, и которое исключает из развития наук возможность качественных изменений, революционных преобразований; 8. концепция единой науки, в смысле которой между разными отраслями науки с методологической точки зрения нет никакого различия.

Из данного толкования науки вытекают тяжелые последствия относительно философии. Прежде всего логически следует отрицание традиционной проблематики философии, и в первую очередь отрицание возможности онтологии, так как — исключая сущность из сферы познания — всякая онтологическая позиция необходимо оказывается не только бесполезной, но и бессмысленной, ненаучной. Позитивисты именно в силу этого отвергают традиционный предмет философии и считают метафизику, т. е. всякую онтологическую позицию о сущности, псевдонаукой. И так для философии в качестве предмета остается лишь та область исследования, которая уже образует предмет специальных наук, или же изучение самого познания. Так или иначе понимая предмет и задачу философии, это неизбежно ведет к ликвидации самой философии. В первом случае она отождествляется с наукой не только по своему предмету, но и

по своим методам в такой мере, что в конечном счете она сама становится специальной наукой (данная тенденция проявляется в первую очередь в аналитической философии); а в другом случае она перестает быть системой знаний о действительности и превращается в особый метод, прием, в специфическую деятельность (данная тенденция характерна главным образом для логического позитивизма).

Благодаря данной антиметафизической программе не только философия, но и теоретическая надстройка науки находится в смертельной опасности. В конце 50-ых годов такие и подобные проблемы однозначно показали несостоятельность неопозитивистской концепции науки и сами представители буржуазной философии науки выступали против данной концепции. В работах К. Поппера, Й. Агасси, П. Фейерабенда, Т. Куна, И. Лакатоса, М. Вартофского и других сформировалось новое понимание и науки, и философии, а также их взаимосвязи. Они не считают метафизику бессмысленной всеводнаукой и признают её роль в истории и функционировании науки. Однако — так как они не отказываются последовательно от теоретических предпосылок позитивизма — не способны разрешить в своей многосторонности и глубине проблему взаимоотношения науки и философии (метафизики).